
APSKATI

<https://doi.org/10.22364/adz.60.15>

DZIESMOTĀ REVOLŪCIJA NENOTEIKTĪBAS POLITIKAS KONTEKSTĀ

Kristīne Beķere, *Ph. D.*

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes pētniece

Trešā atmoda, Dziesmotā revolūcija, Baltijas ceļš, barikādes, 4. maija deklarācija, Latvijas Republikas neatkarības atjaunošana – tie ir vārdi, kas latviešiem nozīmē kaut ko ārkārtīgi svarīgu, emocionāli piesātinātu, ar pietāti uzveramu un varbūt nedaudz mītisku. Protams, var atšķirties mūsu katra zināšanas par šiem notikumiem un interese par tiem, taču kopumā vairākumam tie diezgan droši apzīmē mūsu valsts un tautas vēstures pacēluma brīdi, vienotības uzvaru un “garaspēka karaspēka” triumfu. Šo nedaudz mītisko un neapšaubāmi jūtami vienkāršoto skatu uz 1989.–1991. gada notikumiem katru gadu, īpaši jau apaļu jubileju gados, sabiedrības apziņā uztur Latvijas atmiņas institūcijas, organizējot izstādes, pasākumus un piemiņas brīžus. Tas ir pareizi un vajadzīgi. Arī pieminamo notikumu vienkāršošana ir neizbēgama un vajadzīga, lai padarītu arī nākamajām paaudzēm tos personiski tuvus un sajūtamus, lai veidotu tos par patriotiskiem Latvijas simboliem.

Akadēmiskajiem vēstures pētniekiem tomēr ir jāiet nevis tikai soli tālāk, bet gan jāveic ļoti daudzi un gari soļi, cenšoties sasniegt iespējami pilnīgu un vispusīgu izpratni par šī mūsu vēsturei tiešām nozīmīgā perioda patiesajiem

notikumiem un apstākļiem. Parīzes Politisko studiju institūtā (*Sciences Po Paris*) doktora grādu ieguvušās vēstures un politikas pētnieces Unas Bergmanes grāmata *Politics of Uncertainty. The United States, the Baltic Question, and the Collapse of the Soviet Union* (“Nenoteiktības politika: ASV, Baltijas jautājums un Padomju Savienības sabrukums”)¹, kas tapusi, pamatojoties uz doktora disertāciju, dara tieši to – prasmīgi un pārliecinoši iedziļinās ārkārtīgi dinamiska un sarežģīta procesa niansēs.

Kā to precīzi definē grāmatas virsraksts, tajā padziļināti aplūkota viena konkrēta elementa – Baltijas jautājuma – vieta ASV un PSRS attiecībās strauji mainīgajā un “nenoteiktības politikas” ietekmētajā periodā pirms PSRS sabrukuma. Kā formulējusi autore, grāmata “stāsta par igauņu, latviešu un lietuviešu tiešanos uz neatkarību kā par reģionāliem centieniem, kas bija saistīti ar plašāku perestroikas

¹ Bergmane, U. (2023) *Politics of Uncertainty. The United States, the Baltic Question, and the Collapse of the Soviet Union*. New York: Oxford University Press.

dinamiku, aukstā kara beigām un Padomju Savienības sabrukumu.”²

Grāmata strukturēta piecās nodaļās, kas aplūko notikumus hronoloģiski. Pirmajā nodaļā autore ieskicē t. s. Baltijas jautājuma izveidošanos un būtību, atskatoties uz notikumiem pat vēl pirms Otrā pasaules kara. Otrā nodaļa iezīmē Baltijas jautājuma nonākšanu starptautiskajā apritē 1989. gadā, īpaši detalizēti aplūkojot ASV nevēlēšanos iesaistīties šī jautājuma risināšanā, bet nespēju no tā izvairīties. Trešā nodaļa veltīta “Lietuvas krīzes” periodam 1990. gada pavasarī, īpašu uzmanību pievēršot Vācijas apvienošanas jautājuma ietekmei uz Baltijas situāciju. Ceturtā nodaļa analizē Baltijas valstu centienus panākt starptautisku atbalstu 1990. gada otrajā pusē, kā arī iekšpolitiskās izmaiņas PSRS, kas noveda pie spēka lietošanas epizodēm Rīgā un Viļņā 1991. gada janvārī. Noslēdzošā piektā nodaļa attiecīgi izseko 1991. gada notikumiem līdz pat neatkarības atjaunošanai, padziļināti pievēršoties ASV attieksmes maiņai, kā arī Baltijas valstu sadarbībai ar Borisu Jeļcinu.

Ja šo grāmatu būtu nepieciešams raksturot tikai ar diviem vārdiem, tie būtu – vispusība un niansētība. Politisko notikumu analīzes niansētība patikami pārsteidz, grāmatā analizēts ļoti plašs dažādu aspektu klāsts, kuri katrs kādā brīdī ietekmēja Baltijas jautājumu. Autore ļoti saprotami un secīgi aplūko komplekso procesu daudzās šķautnes: abu lielvalstu iekšpolitiskās norises – partiju politiku, prezidenta un Kongresa attiecības ASV un, no otras puses, cīņu par politisko ietekmi PSRS, perestroikas procesu, abu valstu ārpolitikas intereses, lēmumus pieņemotās personības, baltiešu centienus un rīcību, baltiešu savstarpējās sadarbības problēmas, neatzišanas politikas faktoru, valstu atzišanas tiesiskās nišes, Vācijas atkalapvienošanas ietekmi, diasporas intereses un vilšanos, dažādas izpratnes par vēsturiskajiem notikumiem ASV, PSRS un Baltijas valstīs, ASV politikas nenoteiktību, Eiropas valstu attieksmi pret Baltijas jautājumu un tā izmaiņas, notikumu morālos un simboliskos aspektus, pat atsevišķu Centrālāzijas līderu viedokli

Baltijas jautājumā u. c. Šis uzskaitījums ne tuvu nav pilnīgs. Visi šie daudzie faktori turklāt tiek meistarīgi analizēti katrs savā pienācīgajā vietā un nesadrumstalo kopējo vēstījumu, bet gan atklāj tā komplekso dabu un ļauj labāk izprast aprakstītos notikumus.

Atsevišķi jāatzīmē, ka grāmata ir uzrakstīta ļoti labā un viegli lasāmā valodā. Tajā papildus minētajai niansētajai un vispusīgajai dažādu faktoru analīzei bieži ir sastopami ļoti kodolīgi un trāpīgi autores noformulēti izklāstīto notikumu paskaidrojumi vienā vai dažos teikumos, kas skaidri nodod lasītājam autores domu un neatstāj vietu šaubām par iespējamām interpretācijām. Tādējādi izsekot ļoti sarežģīto notikumu attēlojumam nesagādā nekādas grūtības.

Uzsverams un pozitīvi uzteicams šīs grāmatas aspekts ir arī tas, ka savā notikumu izklāstā autore ļoti iedziļinās notikumu cēloņos un iemeslos. Turklāt, meklējot šos cēloņus, nepaliek tikai pie praktiskiem politiskiem apsvērumiem vai faktu konstatācijām, bet analizē arī priekšstatus un uzskatus, iesaistīto aktoru izpratnes atšķirības. Autore pamatoti norāda, ka cilvēka privātās atmiņas un tīri personiski priekšstati par vēstures gaitu ietekmē ne vien ierindas pilsoņus, bet arī lēmumu pieņēmējus politikā (65. lpp.). Spilgts šāda aspekta analīzes piemērs ir stāsts par spēka lietošanas Baltijā 1991. gadā ietekmi uz Eiropas valstu attieksmi pret PSRS un Baltijas valstīm, proti, par bezatbildīgas spēka lietošanas asociēšanos eiropiešu apziņā ar barbarisko, necivilizēto, neeiropieško, savukārt Baltijas valstu nevardarbigās cīņas metožu asociāciju ar piederību eiropieiskajai tradīcijai (122.–124. lpp.).

Kā ļoti pozitīva parādība ir jāatzīmē fakts, ka analizēto aktoru starpā nav izlaista arī baltiešu diaspora, par kuras ietekmi (lai gan ierobežoto) uz Baltijas jautājumu bieži vien dažādos pētījumos tiek aizmirsts. Autore korekti iezīmē diasporas lomu neatzišanas politikas konsolidēšanā ASV, tiesa gan, nedaudz vienkāršoti attiecinot pagājušā gadsimta 70. un 80. gados diasporas aktivitātēm raksturīgo, proti, tendenci veidot saikni starp savām prasībām un tajā brīdī politiski aktuālo (26. lpp.), arī uz agrākiem periodiem, kad tas gluži tā nebija. Savukārt par diasporas politiskā lobija

² Bergmane 2023, 163.

darba apskatu gribētos, lai autore vairāk būtu izmantojusi pēdējos desmit gados Latvijā, kā arī Lietuvā publicētos daudzos pētījumus par šo tēmu. Atsevišķiem autores apgalvojumiem, piemēram, ka Baltijas valstu sūtniecības bija tās, kurām jāpateicas par diasporas un neatkarības kustību dzimtenē tuvināšanos un attieksmes maiņu trimdā (31. lpp.), nevar īsti piekrist.

Latvijas Republikas neatkarības atjaunošana un ar to saistītie procesi mums visiem Latvijā ir ārkārtīgi svarīgi, jo tie tieši nosaka politiskos un ekonomiskos apstākļus, kādos mēs katrs šodien dzīvojam. Tādēļ tīri cilvēciski gribētos, ka šajos mums tik svarīgajos notikumos mēs bijām notikumu centrā un bijām šo notikumu virzītāji. Grāmatas skaidrais notikumu izklāsts nepārprotami parāda, ka – neskatoties uz to nozīmību priekš mums – 1989.–1991. gada notikumos ne latvieši, ne trīs baltiešu tautas kopā nebija galvenie varoņi un ļoti daudz kas risinājās pavisam citā līmenī un bez pašu baltiešu iesaistes. Tāpat, lai kā arī mums gribētos domāt citādi, Baltijas valstu neatkarības atjaunošana nebija centrālais notikums pasaules politikā. Tas vairākkārt ļoti spilgti uzsvērts un pierādīts ar faktiem šajā grāmatā.

Lai arī ASV ne tikai nogaidošā, bet bieži vien faktiski pret Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu vērstā politika, prioritārizējot starptautiski tās interesēm svarīgākus jautājumus, jau it kā ir labi zināma,³ tomēr, šajā grāmatā aprakstīta un detalizēti analizēta, tā kļūst vēl daudz labāk izprotama. Pat 1991. gada janvāra notikumu kontekstā pasauli daudz vairāk uztrauc demokrātisko pārkārtojumu PSRS beigas,

nevis Baltijas valstis kā tādas. Šāds konteksts, saprotams, nemazina šo notikumu nozīmi mūsu vēsturē, tieši otrādi – tādēļ jo vairāk ir jānovērtē tās grūtības, ar kurām nācās saskarties, un to teju neiespējamo apstākļu kombināciju, kas ļāva “margināliem aktoriem spītēt savai marginalitātei un atrast stratēģijas, kā panākt redzamību uz starptautiskās skatuves”⁴, resp., trim Baltijas valstīm atgūt neatkarību.

Atrast un skaidrot kopsakarības starp iekšpolitiskiem notikumiem, spēku spēlēm ASV, PSRS vai Baltijas valstu iekšienē, un šo un vēl daudzu citu spēlētāju starptautiskām interesēm ir ļoti veiksmīgs veids, kā iespējams pietuvināties tik ārkārtīgi sarežģītu procesu kompleksai izpratnei, kādi ir grāmatā aplūkoti. U. Bergmane šajā pētījumā to dara tiešām meistarīgi un profesionāli, izcili parādot, cik ārkārtīgi daudzšķautņains un mainīgs process ir starptautiskā politika, cik daudz visdažādāko faktoru – praktisku apsvērumu, priekšstatu, izpratnes nianšu – ietekmē katru notikumu, vienas vai otras valsts rīcību. Šis pētījums atkāpjas no vienkāršoti melnbalta Dziesmotās revolūcijas notikumu redzējuma un ienes 1989.–1991. gada notikumos visdažādākās krāsas, to toņus un sajaukumus, kārtējo reizi pierādot, ka plašāks konteksts ļauj pilnīgi citā līmenī saprast un izvērtēt pagātnes notikumus.

Šī raksta tapšanu finansējusi Latvijas Zinātnes padome, projekts “Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi” (Nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003).

³ ASV vēsā attieksme ir viens no faktoriem, kuru atmiņās īpaši bieži uzsver Atmodas laika politiskie vadītāji, atceroties ASV norādījumus “nešūpot” esošo situāciju. Piemēram skatīt Marju Lauristinas (*Marju Lauristin*) atmiņas: *25 years after. The Baltic Way and the Collapse of Totalitarian Communism: European Memory and Political Inspiration*. Transcript and materials of the international conference on 21–22 August 2014, Riga. Riga: Latvian Academy of Sciences Baltic Centre for Strategic Studies, 2015, 54 f.

⁴ Bergmane 2023, 3.